

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI, KİTAP ŞİFAHANESİ VE ARŞİV DAİRESİ BAŞKANLIĞI'NIN HİZMET VE FAALİYET ALANLARI

Esra DEMİRÖZ¹

Giriş

Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı², Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ana hizmet birimlerinden olup; koruma, onarım ve sayısallaştırma temel görev alanlarında hizmet vermektedir. Koruma ve onarım uygulamaları, yazma eserlerin günümüze ulaşan yapısı ile teknik ve sanatsal özelliklerini gelecek nesillerin de görmesini ve anlamasını sağlamak amacıyla ve “en az müdahale” yaklaşımı ile gerçekleştirilmektedir. Çalışmalar, kitabın bir bilgi hazinesi olmasının yanı sıra onun yazıldığı kâğıdı işleyen, metni yazan, şirazeyi ören, formları diken, tezhibi yapan, cildi hazırlayan, kitabı okuyan, hazırlatan ve vakfedenlere; kitabın tanıklık ettiği tarihe duyulan saygı ve hürmetle yürütülmektedir. Müellifin, müstensihin, mücellidin, nakkaşın, cetvelkeşin yüzyıllar önce hazırladıkları kitaplar, bugün dünyada kabul edilen bilimsel koruma, onarım yöntemleri ve konservasyon standartlarına uygun malzemelerle onarılmaktadır. Ayrıca eserlerde kullanılan mürekkebi, pigmentleri, kâğıt liflerini ya da bozulma nedenlerini anlamak için araştırma-geliştirme faaliyetleri kapsamında kimyasal ve biyolojik analizlerden yararlanılmaktadır. Kitap Şifahanesi, yürütülen tüm bu çalışmaların yanında eğitimler, ulusal ve uluslararası iş birlikleri, akademik faaliyetlerle sürekli gelişim hedefini sürdürmektedir.

¹ Yazma Eser Uzmanı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı

² <http://www.yek.gov.tr>; <http://www.kitapsifahanesi.yek.gov.tr/>; @kitapsifahanesi_bookhospital

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 6093 sayılı kanunla 2010 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı özel bütçeli bir kurum olarak hizmet vermeye başlamıştır. Merkezi İstanbul'da olan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının ana hizmet birimleri Çeviri ve Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Yazma ve Nadir Eserler Başkanlığı ile Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığıdır. Ülke genelindeki on yedi yazma eser kütüphanesinin bağlı olduğu kurumun İstanbul, Ankara ve Konyada bölge müdürlükleri bulunmaktadır. Başkanlığa bağlı birimler, yüz doksan binden fazla yazma eser ve yaklaşık iki yüz elli bin adet nadir matbu eserin sorumluluğuyla görev yapmaktadır³.

Türkiye'de yazma eserlerle ilgili koruma faaliyetleri ilk kez 1950'li yıllarda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde başlamıştır. 1956 yılında Süleymaniye Külliyesinin birinci medresesinde Cilt ve Patoloji Servisi kurulmuş, 1990 yılında da bu servis İstanbul Yazma ve Nadir Eserler Patoloji ve Restorasyon Araştırma Merkezi olarak yeniden yapılandırılmıştır. Merkez için Süleymaniye Külliyesinde bulunan Zarifi Bey Konağı seçilmiş, 1993 yılında çalışmalar başlamış ve bu konakta 2000 yılından itibaren çeşitli onarım faaliyetleri yürütülmüştür⁴. Başkanlığın faaliyete başlamasının ardından, 2012 yılında çalışmalara başlayan Şifahane, 2014 yılından itibaren, eskiden "Süleymaniye Doğumevi" olarak hizmet veren binada faaliyetlerini yürütmektedir. Daire Başkanlığı bünyesinde günümüz itibarı ile yedi uzman, bir kimyager, bir biyolog, 58 restoratör (beşi sayısallaştırma operatörü) ve bir memur; taşrada ise Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 11 restoratör ile koruma ve onarım çalışmaları yürütülmektedir.

Şifahanede takip edilen en önemli koruma faaliyetinin başında, "önleyici koruma" uygulamaları gelmektedir. Önleyici koruma sayesinde, eserlere zarar veren çevresel faktörler belirlenmekte bunlara karşı koruyucu önlemler alınarak eserlerin daha fazla tahrip olması engellenmektedir⁵. Böylece, kitapların muhafaza edildikleri depo alanlarında mevcut tahribatlarının daha fazla ilerlemeden korunmaları sağ-

lanmaktadır. Çevresel faktörler sıcaklık, nem, gün ışığı (UV ışınları), depolarda kullanılan aydınlatma, uçucu organik bileşikler, hava kirleticileri gibi faktörleri kapsamakla birlikte eserlerin sergilenmesi ya da bir yerden başka bir yere transferi ile deprem, yangın gibi afetlere yönelik risk faktörlerini de içermektedir. Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı bünyesinde önleyici konservasyon çalışmalarında önceliği depo koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar almıştır. Bunun en önemli örneği Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi depolarının yenilenmesi projesidir. 2013 yılında tamamlanan proje neticesinde deprem, yangın gibi afetlere karşı korunaklı, eserlerin muhafazası için uygun özelliklere sahip, sıcaklık ve nem takibinin düzenli olarak yapıldığı, kayıt altına alındığı ve değerlerin optimize edilebildiği yeni bir depo alanı oluşturulmuştur. Başkanlığa bağlı diğer yazma eser kütüphanelerinde de depo alanlarına yönelik yenileme ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Çevre koşullarının değerleri günlük/haftalık/aylık olarak takip edilmektedir. Birim uzmanları tarafından önleyici konservasyon ilkeleri ile ilgili hazırlanan yönerge ve talimatlar aracılığıyla eserlerin uygun koşullar altında muhafaza edilmesi hususunda ilgili personeller bilgilendirilmekte ve koruyucu önlemlerin alınmasına yönelik bilinç oluşturulmaya gayret gösterilmektedir⁶.

Kitapların aktif konservasyonu, üzerinde hassasiyetle durulan belgeleme ve inceleme çalışmalarının ardından yapılmaktadır. Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı'nın web sayfasında tüm incelikleri ve detayları ile paylaşılan uygulamalarda, dünya genelinde bu alanda yetkin kuruluşlarca kabul görmüş, standart haline gelmiş uygulamalar referans olarak alınmakta, eserin mevcut durumuna minimum müdahale prensibiyle çalışılmaktadır⁷. Şifahanede yürütülen aktif konservasyon çalışmalarının en önemli aşaması eseri ve bozulma nedenlerini anlamak, yapılacak uygulamadan önce tüm detayları ile eserin mevcut durumunu tespit etmek ve yapılacak konservasyon uygulamalarına karar vermektir.

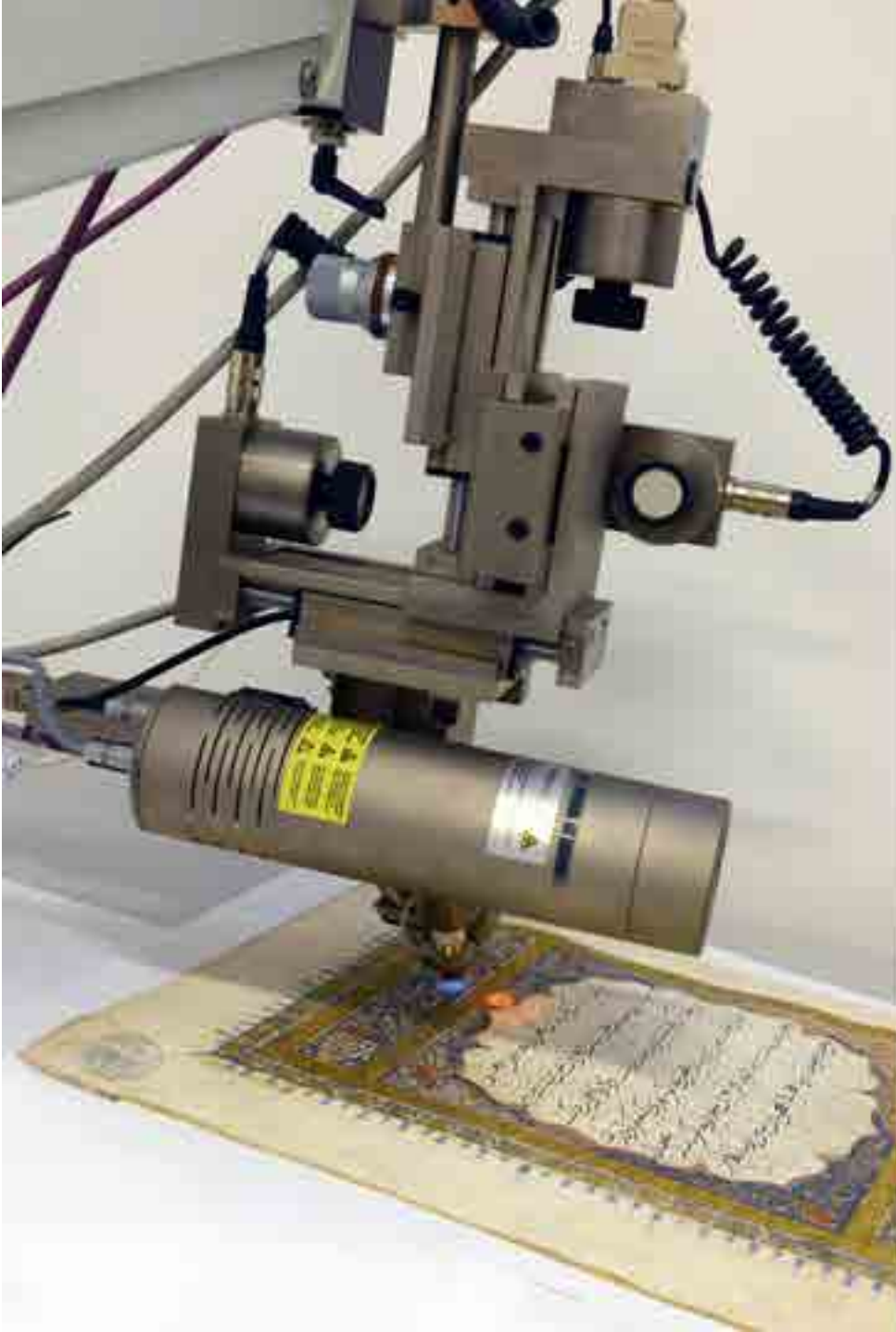
3 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Erişim: 15.02.2021, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6093.pdf>

4 Kaya, N., "Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserleri", Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, 2006, s.90

5 Preventive Conservation, The Getty Conservation Institute, Erişim: 15.02.2021, https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/7_1/preventive.html

6 Bilgilendirme föyleri için bkz. Eğitim Kılavuzları, Erişim: 01.04.2021, http://www.kitapsifahanesi.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=14

7 Konservasyon Uygulamaları için bkz. Konservasyon Çalışmaları Arşivi, Erişim: 01.04.2021, http://www.kitapsifahanesi.yek.gov.tr/Home/Index?n_id=12

Tüm uygulama aşamaları önceden belirlenmiş bir plan ve standartlarda gerçekleştirilmektedir. Şifahanede yürütülen iş akışı planına web sayfasından ulaşılabilir⁸. Çalışmalar ilk olarak başladığı zaman, önce Başkanlığa bağlı yazma eser kütüphanelerindeki eserlerin durum tespit çalışması yapılmıştır. Böylece kitapların korunma durum haritası çıkarılmış ve öncelikler tespit edilmiştir. Konservasyon önceliği tespit edilen eserler gerekli güvenlik önlemleri ile ilgili kütüphaneden Kitap Şifahanesi'ne getirilmektedir. Bu aşamadan sonra, hasarsız analizler yardımıyla kullanılan

kâğıt, mürekkep, boya gibi malzemelerin karakterizasyonu için spektroskopik analizler ile kâğıt ve tekstil lifi analizleri gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, hasarın durdurulabilmesi ya da olabildiğince yavaşlatılabilmesi için esere zarar vermemek koşuluyla pH ölçümleri, asit giderme, mikroorganizma ve böcek tür tespiti çalışmaları ve antioksidan uygulamaları yapılmaktadır.

Dünya ile birlikte ülkemizde kültürel mirasın korunması ve onarımına bakış açısı, etik ve yaklaşımları zaman içinde değişmiştir. Konservasyonun bir zanaat değil, disiplinler arası bir bilim dalı olduğu, eskiden yepyeni gözükmesi istenilen ve çok sağlam olması beklenen eserlerin, mümkün olduğu kadar az müdahale ile korunmasının çok daha kıy-

8 Bkz. Yazma Eserlerin Konservasyon Süreci, Erişim: 01.04.2021, <http://www.kitapsifahanesi.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/yazma%20ve%20nadir%20eserlerde%20restorasyon%20s%C3%BCreci.pdf>

Görsel 1 Yazma eser üretiminde kullanılmış boyar maddelerin tespitinde XRF analizi

metli olduğu fark edilmiştir. Şifahanede de bilimin ışığında ve sanatın inceliği ile yürütülen çalışmalarda eserlere ait tüm özellikler belgeleme formu aracılığıyla kayıt altına alınmaktadır. Eserlerin kuruma gelişinden işlemlerinin bitimine kadar süregelen bütün aşamalar fotoğraflanmaktadır. Belgeleme, tıpkı kitap arkeolojisi yapar gibi kodikolojik bir yaklaşım ile gerçekleştirilmektedir.

Belgelemenin ardından, eserlerin onarımı planlanarak gerekli malzemeler hazırlanmakta ve uygulamaya başlanmaktadır. Konservasyon iş akışındaki en hassas, tecrübe ve bilgi gerektiren aşama uygulamaya "karar verme" aşamasıdır. Yapılacak uygulamalara ve işlem sırasına karar verildikten

sonra kullanılacak malzemeler seçilmekte ve hazırlanmaktadır. Bütün yapıştırma işlemlerinde glutensiz nişasta (buğday, pirinç) ve çeşitli viskozitelerde selüloz eterleri kullanılmaktadır⁹. İşlemlerde standart kâğıt ve deri onarım tekniklerinin dışında önem verilen en önemli husus, mevcut yapının ve malzemenin nasıl korunacağıdır. Örneğin, var olan şiraze örgüsü yeniden monte edilebilmekte; eski onarımlardan işlevini yitirmeyen ve esere zararı olmayanlar korunmaktadır. Konservasyonda uygulama reçeteye göre değil, eserin özelliğine, ihtiyacına ve durumuna göre

⁹ Kullanılan malzemelere dair bilgi föyleri için bkz. Konservasyon Malzemeleri, Erişim: 01.04.2021, http://www.kitapsifahanesi.yek.gov.tr/Home/ShowLink?LINK_CODE=6

Görsel 2 Kitap Şifahanesi'nde eserlere yönelik belgeleme çalışmaları

Görsel 3 Mürekkep korozyonlu bir eserde konservasyon uygulaması

yapılmaktadır. Bu nedenle, her aşamada konservatör kendisine, o uygulamayı neden yaptığını sormakta ve yaptığı işin gerekliliğini rapor olarak kaydetmektedir.

Şifahane'nin diğer temel faaliyet alanı dijitalleştirme (sayı-sallaştırma) çalışmalarıdır. Bu kapsamda, hem Başkanlığa bağlı kütüphanelerdeki yazma eserlerin hem de koleksiyonlarında yazma eser bulunan bazı müzelerdeki kitapların dijital çekimleri yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ise çalışmalar devam etmektedir. Satır tarayıcılarla 400-600dpi çözünürlükte yapılan çekimlerle, eserlerin daha

az ele alınarak korunmasına, aynı zamanda da günümüz dijital çağında araştırmacının kitaba hızlı erişmesine olanak sağlanmaya çalışılmaktadır.

Dijital görüntüleme çalışmalarının yanı sıra tahribattan dolayı okunamaz hale gelmiş yazıların okunabilirliğini arttırmak için multispektral, hiperspektral ve reflektografik görüntüleme yöntemlerinin kullanılmasına yönelik araştırmalar yapılmakta ve hali hazırda reflektografi sistemi ile çekim çalışmaları yürütülmektedir.

Görsel 4a ve 4b. Beyazıd Yazma Eser Kütüphanesi'nden bir yazma eserin cildindeki deformasyon, konservasyon öncesi ve sonrası.

Kitap Şifahanesi ve Arşiv Dairesi Başkanlığı hizmet verdiği alanlarda hem kendi personelinin hem de bu alana ilgi duyan gençlerin iyi yetişmesine büyük hassasiyet göstermektedir. Bu çerçevede zorunlu ve az sayıda gönüllü stajyer kabul etmekte, yapılan tüm uygulamaları yayınlarak bu alanda farkındalık oluşturmaya gayret etmektedir. Bu nedenle birim bünyesinde teorik ya da uygulamalı olmak üzere hem kurum içi hem de yurt içi ve yurt dışından gelen eğitimcilerle kurum dışı eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Şimdiye kadar belgeleme, eser özellikleri, eserlerde görülen bozulmalar, konservasyon uygulamaları,

koruma stratejileri, mürekkep yapımı, cilt ve parşömen konservasyonu, pigmentler ve pigment sağlamlaştırma gibi konularda eğitimler düzenlenmiştir. Birimin hizmet verdiği alanlarda ulusal ve uluslararası faaliyetler ve yayınlar takip edilmekte, personel yayın yapma ve bu faaliyetlere katılma noktasında teşvik edilmektedir.

Görsel 5a ve 5b
Süleymaniye Yazma
Eser Kütüphanesinden bir yazma eserin
metin kısmının
konservasyon öncesi
ve sonrası.

Görsel 6 İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğünde dijitalleştirme çalışmaları

Görsel 7 Reflektografi sistemi ile mürekkep korozyonlu bir eserde görüntü netleştirme